

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ

УДК 82.161.2/908

ПОЛІЩУК Володимир Трохимович,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури та
компаративістики Черкаського національного
університету ім. Б.Хмельницького
e-mail: kaflit@ukr.net

ЛІТЕРАТУРНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ЧЕРКАЩИНИ (ПОДАЧА ДЕВ'ЯТА)

«З великим Кобзарем – у третє тисячоліття» – колект. збірка юних поетів – учнів шкіл Черкащини (2001), які взяли участь в однойменному конкурсі, організованому ред. газ. «Нова Доба», гол. управл. освіти ОДА, обл. орг. нац. спілки письм. України. До зб. включ. вірші І. Линник, В. Гафінова, В. Меркулової, А. Слюсаренко, Р. Геруса, В. Соколовської, Є. Гаркавого, М. Виноградової, Н. Бульби, Ю. Брайченко, І. Супрун, С. Овечко, Л. Любарської, П. Сабадаша та ін. Серед віршів amator. рівня є й цікаві поетич. знахідки. Уклад. і ред. збірки – журналіст Василь Трохименко.

Тв.: З великим Кобзарем – у третє тисячоліття. – Ч-си, 2001.

«З літопису духовного єднання» (Черкащина в долі й творчості російських, єврейських і польських письменників) – збірка невеликих біографічно-творчих нарисів про російських (І. Крилова, Д. Давидова, О. Пушкіна, М. Філіпова, І. Буніна, К. Паустовського, А. Гайдара, Є. Долматовського, Ю. Кримова, Б. Котова, В. Астаф'єва, В. Мережка), єврейських (І. Фефера, Д. Бергельсона, Р. Троянker, М. Хашеватського, Г. Полянкера, І. Золотаревського, Ю. Лойцкера, П. Альтмана) і польських (Ю. Б. Залеського, С. Гоцинського, М. Грабовського, А. Грозу, С. Грозу, Ю. Словацького, А. Міцкевича, Е. Босняцьку, С. Грудзінського) письменників, доля і творч. яких різною мірою пов'яз. із Черкащиною. Автором нарисів про рос. письм. виступив О. Мануйкін, про євр. і польськ. – В. Поліщук. Уміщено новел. м-л про «українську школу» в польській л-рі, подано коротку бібліографію.

Тв.: Мануйкін О. О., Поліщук В. Т. З літопису духовного єднання. – Ч-си, 1993.

Лит.: Хоменко В. Пам'ять. – К., 2013. – с. 100 – 101.

«З поезією в серці» – періодична літ. рубрика в газеті «Корсунь» (м. Корсунь-Шевченківський). Публікуються твори переваж. місцевих авторів: Віталія Прошина, Василя Бур'яна, Станіслава Двірняка, Василя Сергієнка та ін.

«З поетичного блокнота наших читачів» – періодична рубрика Золотоніської районної газети «Вісник Золотоніщини», яка публікує віршові тексти місцевих авторів І. Дробного, Н. Жук, М. Білецької, Л. Бердник, Б. Артеменка та ін.

Забавлянки (утішки) – жанр дитячого фольклору, що активізує дитину, сприяє її фізич. розвитку. Як і колісанки, З. сприяють загальн. й естетич. розвит. дитини. З. активізують малят завдяки численним рухам, які викон. одночас. з пісенькою. Ними починають розважати дитину, яка може самот. сидіти. Серед З. виокремл.: а) твори, що супроводж. різні дії з дитиною (ігри з пальцями, голівкою, підкидання і т. д.); б) пісеньки та віршики, що безпосередньо з тими діями не пов'яз. Різниця – у віці дитини: для немовлят (а) і для 2-3-річ. віку (б). За кожною піснею забавл. в нар. традиції міцно закріпл. саме ті, а не

інші рухи. З. своєрідно доповн. естетично-виховну дію колискових. З. активно побутують досьогодні. Немало З. запис. на Черкащині: «Купалися ластів'ята» (с. Великий Хутір Драбів. р-н), «Ходила квочка», «Дибидиби», «Печу, печу хлібчик», «Сорока-білобока» (с. Дударі Канів. повіт), «Зайчику-Йванчику», «Гопа, гопа, гопа – чуки», «Сидить дід на печі» (с. Вишнопіль Тальнів. р-н), «Зайчику, зайчику» (Катеринопіль), «Гоп-чук, чук, чук, чук», «Гоп-гоп, чуки, чуки» (с. Моринці Звенигород. р-н), «Карлючка-небога» (Канівщина), «Сидить Василь на припічку» (с. Шевченкове Звенигород. р-н і с. Полствин Канів. р-н) та ін. Цікаві спостереж. про забавляння дитини подав А. Кримський у дослідж. «Звенигородщина».

Тв.: Дитячий фольклор. – К., 1984; Дитячі пісні та речитативи. – К., 1991.

Лит.: Українська фольклористика. Словник-довідник. – Укл. М. Чернопиский. – Тернопіль, 2008; Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. – Ч-си, 2009.

Забіла Віктор Миколайович (1808, хут. Кукуріківщина, теп. с. Забілівщина Борзнянського р-ну Чернігів. обл. – 20.11/2.12.1869, м. Борзна) – укр. поет-романтик. Походив зі старовин. козацького роду. Навч. в Ніжин. гімназії вищих наук (1822-25). У 1825-34 – на військ. службі. Вийшовши у відставку, решту життя провів на своєму хуторі. Поезії З. друкув. в альм. «Ластівка» Є. Гребінки. Видрукув. на поч. 1840-х збірка віршів З. з невідом. Причин не дійшла до читача (єдин. прим. виявл. 1936 р.). За життя З. видрук. всього кілька творів З. Повну зб. творів – «Співи крізь сльози» видано 1906 р. у Львові старан. І. Франка. Водночас вірші З. були широко відомі в народі, пошир. в рукописах, викон. як народні пісні («Гуде вітер вельми в полі», «Не щечечи, соловейку», «Не плач, дівчино», «Голуб», «Човник» та ін.). До деяких своїх поезій З. сам написав музику. Джерелом глибокого ліризму поезій З. є народна пісня, що поряд із мотивами любовної туги, самотності, нарікання на долю єднали його лірику з романтизмом. У З. є твори й соціальної тематики («Маруся», «Сирота» й ін.), гумористичні. З. дружив із Т. Шевченком, зустрічався з ним у Качанівці (1843), а також у маєтку Т. Волховської в Мойсівці Драбівського р-ну (1846, знамениті бали), в Борзні на весіллі П. Куліша (1847). З. став прототипом героя пов. Т. Шевченка «Капитанша». 1861 р. під час перепохов. Т. Шевченка З. супроводжував домовину від Борзни до Києва й від Києва до Канева, брав участь у похороні, разом із селянами впорядков. могилу поета на Чернечій горі.

Тв.: Забіла В., Петренко М. Поезії. – К., 1960.

Лит.: Укр. літ енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990; Шевченківська енциклопедія. – Т. 2. – К., 2012.

Забоєнко Андрій Микитович (16.10.1909, с. Курилівка Канівського р-ну – 1992, там само) – із когорти т. зв. «народних поетів». Народився в багатодіт. селян. сім'ї. Закінчив 4 класи сільської школи. Мав допитливий розум і вміння віршувати. Працював у колгоспі, з молодих літ писав вірші, в яких мовилося про довколишнє життя, суспільні події (голод, війна і т. д.). З. – автор збірки віршів «За все переболію...» (1998), в якій помітні соціальний критицизм, антиімперські (проукраїнські) нотки, фольклорна стилістика. Збірка структуров. за тематичними розділами: «Так віршую, як умію», «В моїм серці – Шевченкова мова», «Сільське життя», «Хто є хто», «Рідна моя сторона». У книжці вміщ. «прислів'я сталінського періоду».

Тв.: Забоєнко А. За все переболію... – Канів, 1998. – 68с.

Заболотний Богдан Вікторович (1.11.1976, Черкаси – 18.10.2007, Черкаси) – філолог-журналіст, есеїст, літератор. Дитячі роки провів у с. Кропивна Золотон. р-ну. Середню освіту здобув у Черкасах, закінч. ф-т укр. філології Черкас. нац. ун-ту ім. Б.Хмельницького. Співпрац. як коректор і позаштат. автор у газ. «Молодь Черкащини», «Антенa» та ін. Писав укр. і рос. мовами. З. – автор книги «Вигилии. Книга бессонниць» (2008), до якої включ. статті, есеї, графіка, вірші, афоризми, фото. Тексти З. відзнач. своєрідним світобаченням, заглибленим поглядом у себе та світ, певною парадоксальністю чи епатажністю, більшою чи меншою «зашифрованістю», навіть містикою, переважно

мінорним філософізмом. «Він був ідеальним, жив у світі своїх ідеалів, а в реальному світі йому було неймовірно важко. Це протиставлення породжувало його наповнені красою і болем рядки, було причиною його Вігилій, безсонних ночей, коли він лишався наодинці з собою й вічністю, у своєму вигаданому світі» (С.Лисенко). 2011 р. видрук. книга-довідник З. «Лицарська Україна. Видатні козацькі ватажки (короткий біографічний довідник)».

Тв.: Заболотний Б. Вигилии. Книга бессонницы. – Ч-ссы, 2008. – 542 с.; Лицарська Україна. – Ч-си, 2011.

Лит.: Слепнин О. Вигилии Богдана Заболотного (предисл.) // Заболотный Б. Вигилии. – Ч-ссы, 2008. Лысенко С. Богдан. Послесловие // Там само.

Заборовський Тимон (18.04.1799, с. Личківці, теп. – Гусятинського р-ну Терноп. обл. – 20 чи 28.03.1828, там само) – польськ. поет, представник «україн. школи» в польській л-рі. Навчався у Вищій Волин. гімназії (м. Кременець, 1810-16). Автор поеми «Болеслав Хоробрий» (1819), трагедії «Таємниця, або Борис і Мальвіана» (1824) – про киеворуські часи. Незакінч. поема «Боян» (1822) – перший у польськ. л-рі поетич. переспів «Слова о полку Ігоревім». У трагедії «Богдан Хмельницький» (1823) засуджував політику польськ. магнатів, єзуїтів, а укр. гетьмана показав борцем за волю уярмленого народу.

Лит.: Укр. літ. енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990.

Забочень Михайло Степанович (8.06.1925, м. Звенигородка – 19.10.2002, м. Корольово, Москов. обл. РФ) – військ. інженер, мистецтвознавець, колекціонер. Закінчив СШ №3 м. Звенигородки (1941; встан. мемор. дошка на честь З.). Навч. в Київ. військ. училищі зв'язку, військ. інженерн. Академії в Ленінграді. З 1961 р. мешкав у Москві, працював у Центрі косміч. зв'язку. Один із засновн. і керівн. т-ва укр. культури «Славутич» (Москва). Зібрав колекцію укр. поштов. листівки, зокр. шевченк. тематики. З. – автор статей про шевч. поштову картку. Ще в середині 1960-х підготув. каталог філокартичної шевченкіани (понад 600 позицій). Підсумк. праця – каталог-альбом «Україна у старій листівці» (К., 2000, у співав.), де значне місце відведено шевченк. листівці (понад 1100 позицій). Учасник виставок, присвяч. Т. Шевченкові: «Живий у пам'яті народу» (1964), «Рідкісні видання листівок з творами Т.Г.Шевченка-художника» (М., 1986). З. – автор посібника-довідника «Філокартія» (1973). Рідкісні листівки З. подарував Нац. музеєві Т.Шевченка в Києві.

Тв.: Забочень М. Перші листівки Шевченкіани // Дзвін. – 1991. – №3.

Лит.: Шевченківська енциклопедія. – Т. 2, – К., 2012; Хоменко В. Звенигородщина. Слов.-довідник. – К., 2015.

Забудський Ігор Володимирович (8.06.1960, м. Черкаси) – укр. поет і художник. Походить із родини службовців. Середню освіту здобув у Черкасах. 10-річним потрапив у автоаварію, лишився прикутим до ліжка. Заочно закінчив Народний ін-т мистецтв у Москві (1985), ф-т образотворч. м-ва та графіки. З 1995 – художник прес-центру ВАТ «Азот». Активний організатор літ. життя в Черкасах і на Черкащині, особл. у 1980-90-х, коли працює літконсультантом у газ. «Молодь Черкащини»: вів постійну рубрику «Соло» та літ. додаток «Дніпряни», в яких презентув. твори переваж. молодих авторів. Редактор колект. збірн. поезії «Черкаські поети'89» і «Черкаські поети'90». Пише укр. і рос. мовами. Вірші став писати з поч. 1980: «З 1981 року почав писати вірші, щоб урізноманітнити години роботи над малюнками. З 1982 р. з'явилися перші публікації в місцевій пресі. Перше вагоме визнання моїх поетичних спроб сталося у вересні 1984 року з публікації в журналі «Аврора», в місті Ленінград, нині Петербург...» (І.Забудський). З. – автор зб. поезій «Друзьям» (книга-«дуплет», 1997), «Постижение» (1998), в якій своєрідно підсумов. період російськомовного творення. «У Игоря Забудского – свой поэтический мир, свое видение мира, но мир этот не замкнут в себе. Интересно отметить, что в поэтическом мире Игоря Забудского большое место занимает образ леса. Он бесперерывно варьирует в стихах и знаменует собою как раз ту живую философию, которая неотделима от родной почвы, от нашей земли»

(Л.Вишеславський). «Лісова прем'єра» (2000), «Завтра моє» (2003), «Подолання» (2010), «Твоя присутність» (2011), численних публ. в колект. збірниках, журн. і газет. періодиці. Класично витончена у версифікації, розмаїта в тематиці, мотивах, інтонаціях лірика З. майже наскрізь автобіографічна. З. – поет лісу, поет природи з виразними натурфілософськими нотками. «Передовсім впадає в око наскрізний, серцевинний пантеїзм сквородинівського регістру. Природа для Ігоря не просто красива картинка, це – ні більше, ні менше – своєрідна матриця устрою Всесвіту, духовне повітря, джерело життєвої наснаги» (В.Пахаренко). У зб. «Твоя присутність» – переваж. лірика інтимних, любовних почуттів, намірених і реальних. Майже у всіх збірках З. структурує вірші в цикли, які являють певне заверш. смислове ціле. 1989 р. відзнач. обласною комсом. премією ім. О.Кошового в галузі культури. Лауреат обласн. літ. премії ім. Василя Симоненка (2005). Свої книги З. ілюструє власними малюнками. Член НСПУ з 2000 р., член Нац. спілки художн. України (2010). У 2005 р. видав альбом графічних робіт. Має кілька персональн. виставок, в т.ч. у Верхов. Раді України. 2008 р. З. відзначений Міжнар. премією «Філантроп» у номінац. «Літературна творчість».

Тв.: Забудський І. Постижение. – Ч-сси, 1998; Лісова прем'єра. – Ч-си, 2000; Завтра моє. – Ч-си, 2003; Подолання. – Ч-си, 2010; Твоя присутність. – Ч-си, 2011.

Лит.: «Моя доля – в мені самому...»: І.Забудський. Біобіограф. нарис. – Ч-си, 2005; Вышеславский Л. Постижение чего?.. (передм.) // Забудский И. Постижение. – Ч-сси, 1998; Пахаренко В. Бажання дива (передм.) // Забудський І. Лісова прем'єра. – Ч-си, 2000; Поліщук В. Про Ігоря Забудського та його поезію // Нова Доба. – 2000. – 28 листоп.; Горішна Н. Поет лісів (післямова) // Забудський І. Подолання. – Ч-си, 2010.

Завада Вілем (22.0.1905, с. Грабова побл. Острави – 30.11.1982, Прага) – чеський поет. Закінчив Празький ун-т (1927). Автор зб. «Панахида» (1927), «Сирена» (1932), «Шлях пішки» (1937), «Вежа на фортеці» (1940), «Воскресіння з мертвих» (1945), «Місто світла» (1950), «На порозі» (1970) та ін. Виступав як перекладач. Серед перекладачів творів З. укр. мовою уродженка Корсуня Тамара Коломієць.

Лит.: Укр. літ.енциклопедія. – Т. 2. – К., 1940.

Завальнюк Леонід Андрійович (20.10.1931, м. Умань – 7.12.2010, Москва, РФ) – рос. поет, прозаїк, сценарист. Закінчив школу та ремісниче училище в Умані, звідси пішов до війська й до України не повертався. Працював на шахтах Донбасу, робітником на заводі. Навчався в Новосибір. індустр. технікумі. Публікув. почав під час армійської служби на Далекому Сході: перша зб. віршів «В пути» (1953). Там же опубл. збірка «За отступающим горизонтом» (1956), «Стихи о доме» (1958). 1959 р. З. закінч. Літ. ін-т ім. О. М. Горького в Москві. Із 1964 р. мешкав у Москві. Наступні зб. поезій « На полустанке» (1959), «Моя переписка» (1962), «Лирика» (1963), «Поле-половодье» (1965), «Это реки» (1969), «Вторые травы» (1975), «Первая любовь» (1980), «Рисунок по памяти» (1982), «Возвращение» (1983), «Планета Зет» (2006), «Посох» (2006) та ін. Поезія З. переважно класич. версифікації з розмаїттям ритму та строфіки, з акцентуацією на думках і почуттях громадян. та морально-етич. семантики. За лірич. текстами З. відомими рос. композиторами (Ю. Сапульський, Л. Лядова, А. Зацепін, Д. Тухманов та ін.) написані десятки пісень, які входять до реперт. відомих співаків (А. Пугачова, С. Ротару, В. Леонтьев та ін.), відзнач. на популярн. пісен. конкурсах. З. – автор низки прозових творів: повісті «Три холостяка» (1975), «Родька» (1984), «Лирическая повесть» (1984) соціально-побут., моральнісної проблематики. Писав для дітей: «Как заяц Прошка волшебником был» (1996), «Зеркальце» (1997), «Веселая азбука» (1998), «Как Прошка друга искал» (1998), «Времена года» (1998) та ін., зокр. і казкового жанру. З. написав низку сценаріїв для мультфільмів: «Сегодня день рождения» (1966), «Зеркальце» (1967), «Алло! Вас слышу!» (1971), «Рассказы старого моряка» (1970), «Коля, Оля и Архимед» (1972) та ін., а також для худож. фільмів «Человек, которого я люблю» (1966), «Развлечение для столичков» (1976). Мав численні публікації в періодиці.

Тв.: Завальнюк Л. Посох. – М., 2006; Летела птица. – М., 2009; Лирическая повесть. – Благовещенск, 1984; О профессиях. – М., 1999; По грибы, по ягоды. – М., 1999.

Лит.: Письменники Уманщини. Довідник-антологія. – Укл. М. Павленко. – Умань, 2011.

Заверталюк Нінель Іванівна (9.03.1933, м. Умань) – укр. літературознавець. Походить із родини кадрового офіцера. Під час війни – евакуація на Урал, де почала навчатися. Середню освіту здобула в Миколаївській (тоді – Одеській) обл., закінчила філфак (укр. філологія) Одеського ун-ту (1953). Вчителювала в Бессарабії та Молдавії (до 1965 р., «Відмінник освіти Молдав. РСР»). Захистила канд. (1966) і доктор. (1993) дисертації за проблематикою письменницької публіцистики. Із 1967 р. доц., а потім проф. Дніпропетровського держ. (теп.-націон.) ун-ту ім. О. Гончара. З. – авторка бл. 250 наук. розвідок різної тематики, зокр. за творч. О. Гончара, П. Загребельного, В. Сосюри, В. Винниченка, Е. Андієвської та ін., навч. посібників «Становлення і розвиток української радянської публіцистики» (1975), «Повернення в Україну (Література українського зарубіжжя)» (1996), «Українська література зарубіжжя ХХ ст.» (1996), «Неподільної краплі питома вага» (2011) та ін. Під наук. керівн. З. захищено 16 канд. дисертацій. З. нагородж. орденом «Знак Пошани» (1976), вона «Відмінник освіти України» (1998). «У науці Н. І. Заверталюк завжди знаходила і зберігала власне обличчя, незважаючи ні на часи, ні на обставини» (Н. Олійник).

Тв.: Заверталюк Н. Становлення і розвиток української радянської публіцистики. – Дн-ськ, 1975; «Неподільної краплі питома вага». Курс лекцій. – Дн-ськ, 2011.

Зависна (Завісна) Олена (дівооче – Гавратенко) (р.н.невід. – 29.11.1654, м. Буша – нині – с. Ямпільськ. р-н Вінницьк. обл.) – героїня оборони сотенного містечка Буша Брацлавського полку, дружина місцевого сотника Зависного. В листоп. 1654 р. Буша була взята в облогу каральним військом Речі Посполитої на чол. з С. Чарнецьким. Населення Буші чинило відчайдуш. опір ворогові й майже все (бл. 6 тис.) полягло в нерівній б-бі. Коли польські загарбники вдерлися в міську фортецю і в ході бою вбили сотника, З. підпала дідку з порохом (за ін. – пороховий льох) і підірвала себе разом із ворогами. Подвиг З. талановито описав уродженець Черкащини М.Старицький у повісті «Облога Буші» та драмі «Оборона Буші».

Тв.: Старицький С. Твори: У 6 т. – К., 1990.

Лит.: Енциклопедія історії України. – Т. 3. – К., 2005.

Завойко (Завойка) Василь Степанович (15/27.07.1810, с. Прохорівка Канів. р-ну – 15/27.02.1898, Санкт-Петербург, Росія) – військ. діяч, адмірал (1874). Походив із козацько-старшин., пізніше – дворян. роду Завойків; батько – морський штаб-лікар. З. вчився в Миколаїв. штурман. училищі, служив на кораблях «Мінгрелія», «Александр Невский» (бій у Наваринській бухті, Греція), в 1828-33 – на корветі «Наварин», фрегаті «Паллада» та ін. 1835-38 рр. двічі здійснив навколосвітнє плавання. Від 1840 – на службі в рос.-америк. компанії, де був признач. правителем Охотської факторії (теп. – Хабаров. край РФ). Багато зробив для освоєння Далекого Сходу, Камчатки, для економ. розв. краю та соціально-економ. становища аборигенів – камчадалів. Під час Кримської війни (1853-56) організував оборону Петропавловська, відбивши напад англ.-франц. ескадри. Із 1858 р. мешкав і служив у Санкт-Петербурзі. Діяльність З. відтвор. в художн.-докум. романі О. Климчука «Факторія Завойка» (2013), за який О. Климчук відзнач. Всеукр. літ. премію ім. В. Симоненка (Черкаси, 2013). У Прохорівці встановл. мемор. знак на честь З.

Лит.: Енциклопедія історії України. – Т. 3. – К., 2005; Климчук О. Факторія Завойка. Портрет з історії. – К, 2013.

Загадка (від «гадати» – думати, вгадувати) – жанр фольклору, що має лаконічну форму хитромудрого прямого або непрямого запитання, опису, віршика чи вислову, які різними видами метафори, часто віддаленої алегорії, каламбурним алогізмом, ускладненим паралелізмом зображують предмет або явище. Зміст і поетика загадок надзвичайно різноманітні і багаті, це своєрідна енциклопедія народного образного мислення. Практично немає речей, про які не було б загадок: про явища природи, знаряддя праці, житло, хатні речі,

свійських і диких тварин, птицю, рослинний світ, будову людини (очі, вуха, ніс, зуби, язик, руки, пальці тощо) та її інтелектуальну сферу діяльності (розум, освіта, книга і т.д.). З. – дуже давній вид народної творчості. Кожна історична доба знайшла відображення в З. Домінуючою темою українських загадок є хліборобство і все з ним пов'язане. Як і інші жанри фольклору, З. мають виразний національний колорит. Із глибокої давнини З. служили способом перевірки інтелектуальних можливостей людини, входили в контекст народних обрядів, наприклад, весілля, інших фольклорних жанрів (казки, пісні). Як свідчить найповніший академічний збірник «Загадки» (К., 1962; укладач І.П.Березовський), на Черкащині записано дуже багато загадок різних тематичних груп. Записи цих загадок на Черкащині проводилися переважно в районах Канівському, Корсунь-Шевченківському, Лисянському, Звенигородському, Тальнівському.

Тв.: Загадки. К., 1962; Загадки. К., 1987; Поліщук В. Т., Поліщук М. П. Література рідного краю. – Ч-си, 2013.

Лит.: Укр. літ.енциклопедія. – Т. 2. – К., 1940; Українська фольклористика. Словник-довідн. – Укл. М. Чернопиский. – Тернопіль, 2008; українська фольклористика. Словник-довідник. – Укладач М. Чернопиский. – Тернопіль, 2008; Грищай М.С. та інші. Українська народнопоетична творчість. – К., 1983; Загадки. – К., 1962; Загадки. – К., 1987.

Загородище – село Чернобаївського р-ну. Розташов. за 4 км. від центру Ірклієва. Засноване в XVII ст. Назва пішла від того, що воно забудовувалося за містечком Іркліїв, тобто за «городом». Звідси й назва – Загородище. В З. народився прозаїк, гуморист-сатирик Андрій Коцюбинський.

Лит.: Гончаренко В. Черкащина в легендах та переказах. – Ч-си, 2006; Приліпко М. Чернобаївщина. Нариси історії населених пунктів. – Кн. 1. – Ч-си, 2013.

Загребельний Павло Архипович (25.08.1924, с. Солошине, теп. Кобеляцького р-ну Полтав. обл. – 3.02.2009, Київ) – укр. письменник і громад. діяч. Учасник Другої світ. війни. Закінчив Дніпроп. ун-т (1951). У 1961-63 рр. – голов. ред. газ. «Літературна Україна». У 1979-86 рр. очолював Спілку письм. України. Обирався депутатом ВР СРСР та Укр. РСР. З. – автор багатьох романів і повістей різної проблематики: на теми сучасності – «Спека» (1960), «День для прийдешнього» (1963), «З погляду вічності» (1970), «Розгін» (1976 та ін., гумор.-сатир. романів «Левине серце» (1978), «Вигнання з раю» (1986). У багатьох творах – «Південний комфорт», «Гола душа» (1992), «Брухт» (2002), «Стовпотворіння» (2004) – відчутно посилений струмінь сатирич. зображ. сучас. життя; у свого роду підсумковому романі «Тисячолітній Миколай» (1994) З. відтворив раніше спотворені чи замовч. сторінки укр. історії (Переясл. рада, голодомор, репресії). У 2002 р. З. написав пристрасно-емоц. роман про кохання «Юлія». Найбільший успіх принесли З. істор. романи: «Диво» (1968), «Первоміст» (1972), «Смерть у Києві» (1973), історико-психол. романи «Євпраксія» (1975), «Роксолана» (1980) і панорамний роман «Я, Богдан (Сповідь у славі)», в якому центр. персонаж – уродж. Черкащини, багато сторінок присвяч. подіям, які відбув. на Черкащині. У багатьох публіц. статтях (кн. «Думки нарозхрист» й ін.) З. апелював до слова й образу Т. Шевченка, якого згадувано в найвищ. націон. і світов. контексті (за В. Дончиком). З. неодноразово бував на Черкащині, зокр. в жовтні 1988 р. зустрічався зі студ. Черкас. педін-ту. Творчість З. досліджує уродж. Шполянщини М. Слабошпицький (кн. «За гамбурзьким рахунком», 2004). З. – лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1974), Держ. премії СРСР (1980).

Тв.: Загребельний П. Твори, Т. 1–6. К., 1979-81; Я, Богдан (Сповідь у славі). – К., 1983; Роксолана. – К., 1988.

Лит.: Укр. літ.енциклопедія. – Т.2. – К., 1940; Шевченківська енциклопедія. – Т. 2. – К., 2012; Дончик В. Істина – особистість. – К., 1984; Слабошпицький М. За гамбурзьким рахунком. – К., 2004.

Задніпровський Михайло Олесандрович (9.01.1924, м. Кам'янка – 9.06.1980, Київ) – укр. актор і громад. діяч. Народн. артист УРСР (1969), лауреат Держ. премії УРСР ім. Т. Шевченка (1971). Закінчив 1950 р. Київ. ін-т театр. м-ва ім. І. К. Карпенка-Карого. Відтоді – актор Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка. Зіграв багато ролей, у т.ч. Гната Карого

(«Назар Стодоля»), С. Гулака-Артемівського (драма О. Ільченка «Петербурзька осінь»), Дяка в п'єсі М. Зарудного «Марина» за творами Т. Шевченка та ін. З. неодноразово виступав на шевч. ювілеях.

Лит.: Шевченківська енциклопедія. – Т.2. – К., 2012.

Задорожний Володимир Устимович (21.01.1931, с. Яроватка Уман. р-н – 1.02.1982, Умань) – поет, писав укр. мовою. Закінчив Тальнівський сільгосптехнікум та Уманський сільгоспінститут. Працював на цілині в Казахстані та в Україні агрономом, викладачем у профтехучилищах. З 1959 р. – викладав в Уманському СПТУ №6. Був активним учасником літ. об'єднання в Умані, товаришував з І. Драчем, В. Симоненком. Був одруж. із російськомовн. поетесою Ніною Снеговою. Друкувався в загальноукраїнських виданнях, зокр., в журн. «Вітчизна», «Дніпро», «Прапор», в альманахах і газетах, надрукував добірку віршів у колект. збірці «Суцвіття». У 1975 р. опублікував збірку віршів «Човен літа». Окремі вірші З. перекладені рос. мовою. У віршах З. домінує сільський світ, природа і її краса, людські почуття спорідненості з природою, відповідальності за її збереження. Низку поезій проймають морально-етич. мотиви.

Тв.: Човен літа. – К., 1975. – 32 с.; Привет с Днепра. – Ярославль, 1976. – С. 111-116.

Лит.: Письменники Уманщини (Довідник-антологія). – Укл. М.С.Павленко. – Умань, 2011.

Заєць Василь Корнійович (2/15.02.1902, с. Холодівка, теп. Тульчинського р-ну Вінницьк. обл. – 5.02.1990, Київ) – укр. літературознавець, помолог-селекціонер, доктор сільськогосп. наук (1962). Походив із селян. родини. На поч. 1920-х навчався в Уманському с/г технікумі (зак. 1925 р.). 9.12.1923 р. при ред. уманської газ. «Робітничо-селянська правда» була створ. уман. філія Спілки селян. письм. «Плуг», першим її керівником став З. У другій пол. 1920-х З. разом із Ю. Лавріненком – провідні критики «Плуга». У 1930-х роках закінчив Харків. ін-т нар. освіти, в 1930-32 – аспірант Ін-ту Тараса Шевченка (Харків). Літературозн. студії та рец. публікув. у журн. «Плужанин», «Плуг», «Молодняк», «Критика» та ін. Належав до Спілки сел. письменників «Плуг». 1933 виїхав з України, відійшов від літ. діяльності. У 1935-65 працював у Всесоюз. НДІ садівництва (Мічурінськ). Із 1965 р. мешкав у Києві. Автор літ.-крит. нарисів «Андрій Головка» (1929), «Петро Панч» (1930), «Проблеми наукового вивчення Михайличенкової творчості» (1931), «Плужани на ділянці великої реформи» (1932), «Куди веде калиновий міст» (1933), публік. у періодиці.

Лит.: Укр. літ.енциклопедія. – Т. 2. – К., 1940; Письменники Уманщини (Довідник-антологія). Укл. М. Павличко. – Умань, 2011; Лановенко П. Первоцвіт. – К., 1974.

«**Зажинок**» – книга вибр. творів Василя Симоненка, видрукув. в Черкасах і присвяч. 75-річчю з дня народж. поета. Укладачі – П. Жук, Т. Калиновська, В. Пахаренко, В. Поліщук. Автор передмови – «Як він ішов... (Духовний профіль Василя Симоненка на тлі його доби)» – В. Пахаренко. Видавець – О. Третяков. До книги «З» включ. твори В. Симоненка: поезія, проза, щоденник, листи, а також спогади про митця, цінніші літературознавці студії. До книги додано диск із записами відеофільмів про В. Симоненка, пісень на його слова, вірші, прочитані свого часу самим поетом (голос В. Симоненка).

Тв.: Симоненко В. Зажинок. – Ч-си, 2011. – 536 с.

Зайка Іван Ілліч (01.09.1934, с. Ягнятин Ружинського р-ну Житомир. обл. – 23.02.2012, м. Шпола) – журналіст, поет. Народився в селян. сім'ї. Закінчив місцеву школу, сільгосптехнікум, відділення журналістики ВПШ при ЦК компартії України (1965). На журналіст. роботі з 1958 р. на Житомирщині, з 1977 р. – зав. відділу Шполян. район. газети (до 1995). Член НСЖУ. Писав поезії, публікув. в газ. «Літературна Україна», в колект. збірниках, місцевій періодиці. Віддавав перевагу класич. версифікації. Один з ініціаторів створ. Шполян. район. літ. студії ім. Олекси Влизька, понад 20 років очолював її.

Тв.: Шполянщина поетична. Вибр. твори. – Ч-си, 2008.

Лит.: Журналісти Черкащини. 1954 – 2004. Бібліограф. довідник. – Ч-си, 2003.

Зайка Микола Григорович (не встан., с. Чапаєвка Золотон. р-ну) – поет, учитель. Тривалий час працював учит. укр. мови та л-ри Іваньківської СШ Маньківськ. р-ну. Автор трьох «книг-пісень у нев'янучій вінок пам'яті Василя Симоненка» під єдиною назвою «Калинова житниця» (кн. 1, 2 – 2006; кн. 3 – 2007), публікацій у періодиці. Вірші в основному аматорського рівня, наснажені громадянськими мотивами, україноцентричні. З. активно культивує у віршах образність укр. міфології (цикли «Цвіт папороті», «Стрибожі діти», «Русалки Тікичевого краю», «Дочки мари»), часто апелює до подій укр. історії (цикли «Глибоке коріння», «Мазепія»), біблійної історії («Пісні з Біблії»). Два цикли віршів (бл. 25) присвяч. парку «Софіївка» в Умані («Уманська Софіївка»). Окремі теми відтвор. цикли «Батьківська хата», «Наші богині», «Чураївна», «Чумацький Шлях», «Пісні із «Слова о полку Ігоревім» та ін.

Тв.: Зайка М. Калинова житниця. – Кн. 1, 2. – Маньківка, 2006; Кн. 3. – Маньківка, 2007.

«Зайва людина» – тип літерат. персонажа, для якого характерне відчуження від довкілля, інтелектуальна й моральна зверхність над інертним оточенням, котре його не сприймало, витискаючи на периферію свого існування, переживання глибокого скепсису, притаманного тогочас. поколінню; пошир. у рос. літературі першої пол. XIX ст. Поняття увійшло в літ. обіг завдяки повісті «Щоденник зайвої людини» (1850) І. Тургенева (а також класич. образи Онегіна, Печоріна, Рудіна та ін.). Мотив «З. л.» познач. й на укр. письменстві («Люборацькі» А. Свидницького, опов. і повісті М. Хвильового). Мотив «З. л.» помітний і у творах письм. Черкащини: М. Старицького (образ Галі в пов. «Зарниця»), Д. Бергельсона (образ Мірл Гурвіц із роману «Міреле»), Д. Борзяка (опов. «Тов. Андрій») та ін.

Лит.: Літературознавча енциклопедія. – Т. 1. – Укл. Ю. Ковалів. – К., 2007.

Зайцев Павло Іванович (23.09.1886, м. Суми – 2.09.1965, ФРН) – український літературознавець, шевченкознавець, громадсько-культурний та науковий діяч, профеор. Закінчив Сумську гімназію (1904) юридичний та історико-філолог. (1913) ф-ти Петербурзького ун-ту. Потім викладав російську, польську, латинську, грецьку, українську мови в серед. школах Петербурга. 1915-16 рр. викладав укр. л-ру на нелегальних Укр. університетських курсах у Петербурзі. 1917 р. обраний від Сумського пов. членом Центральної Ради, був начальником канцелярії генерального секретаріату освіти (1917), директором департаменту заг. справ міністерства (з 1918), начальником культурно-освітнього відділу Армії УНР (з 1920). За ред. З. з 1918 р. в Києві почав виходити журнал «Наше минуле», в якому друкувалося багато м-лів з історії укр. нар. року, побуту й укр. культури, мистецтвознавства. 1919-20 рр. – редактор видання т-ва «Друкар» у Києві, постійної комісії для видання пам'яток новітнього письменства (1919), «Записок І відділу» (1919), Комісії для видання творів Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, В. Б. Антоновича і М. П. Драгоманова (1920). З 1921 р. на еміграції, викладав у Варшавському ун-ті, працював в укр. наук. ін-ті (Варшава). З 1945р. – професор Українського вільного ун-ту (Мюнхен). Жив у Канаді і США. Друкувався в журн. «Наше минуле», «Наше життя», «Русский библиофил» та ін. 1913-16 рр. розшукав та опублікував багато автографів творів, листів Т. Шевченка. У стат. «Російські поеми Шевченка» (1913) вперше встановив точний текст поем «Слепая», «Тризна». 1914 р. підготував і видав у Петербурзі «Кобзар», застосувавши т. зв. альбомний принцип побудови видання за прижиттєвими друкованими й рукописними зб. поета, здійснив текстологічну підготовку та розробку наук. апарату 16-томного повного видання творів Шевченка (Варшава, 1934-39). З. – автор біографічних розвідок «Перше кохання» Т. Г. Шевченка (1914), «Шевченко і поляки» (1934, польськ. мовою). Підсумковою в шевченкознавстві З. стала пряця «Життя Тараса Шевченка» (1955), яка була надрукована у Львові (1959), але конфіскована як «націоналістичне видання», англ. мовою видана 1988 р. в Торонто (переклад Ю. Луцького). З. писав рецензії на шевченкознавчі праці

М. Сумцова. Йому належать «Фрагменти спогадів шевченкознавця», мемуари «З фільму спогадів» (1950), монографія «Український романтизм у л-рі й побуті» (не збереглися), сотні розвідок і статей.

Тв.: Життя Тараса Шевченка. – К., 1994; Зайцев П. Перше кохання Шевченка. Петров В. Романи Куліша. – К., 1994.

Лит.: Кутинський М. Некрополь України // Дніпро. – 1991. – № 10, Мишанич О. Штрих до біографії автора (Павло Зайцев) // НТЕ. – 1996. – №2-3.

Заклички (примовки) – жанр дитячого фольклору, пов'яз. із вірою давньої людини в магіч. силу слова. Найпошир. З. до дощу, сонця, хмар. Свого часу їх виконання могло супроводж. певними магіч. ритуальн. діями дорослих. Важлива жанрова ознака З. – початкове звертан. у ф-мі імперативу. У З. поєдн. дитяча розвага й серйозна турбота про врожай. Різновидом З. є звертання до комах, птахів, рослин, надприродн. істот. Поступово З. змінювалися, а вірув. пов'яз. із ними, забувалися, втрачаючи початк. значення. Ряд З. записано на Черкащині: «Дощику, дощику, перестань, перестань» (с. Носачів Смілян. р-н), «Сонечко, сонечко» (с. Мошни Черкас. р-н), «Вигрій, вигрій, сонечко» (с. Старі Бабани Уман. р-н). З. є у фольклорн. збірн., пов'яз. із Черкащиною: М. Максимовича («Дощику, дощику»), «Бій, дзвоне, бій», «Чорток, чорток») і П. Чубинського («Гайку, гайку»).

Тв.: Дитячий фольклор. – К., 1984; Дитячі пісні та речитативи. – К., 1991.

Лит.: Українська фольклористика. Словник-довідник. – Укл. М. Чернопиский. – Тернопіль, 2008.

Закревська Ганна Іванівна (дівооче – Заславська) (1822 – 1857) – знайома Т. Шевченка. Походила зі старовин. козацької родини. У 17-річ. віці стала дружиною поміщ. П. Закревського. Познайомилася з Т. Шевченком на балу в Т. Волховської (с. Мойсівка Драбів. р-ну) 29-30.06.1843 р. Згодом Т. Шевченко зустріч. з З. в родин. маєтку Закревських у с. Березова Рудка (сусідня з Мойсівкою). Т. Шевченко в грудні 1843 р. написав портрет З., а через п'ять років (1848) на засланні присвятив їй вірш «Г. З.» («Немає гірше, як в неволі») – один зі своїх найпроникливіших лірич. віршів, та «Якби зустрілися ми знову». З. залишила глибокий слід у пам'яті Т. Шевченка. У багатьох пізніших розвідках та есеях про взаємини Т. Шевченка з жінками мовиться і про З.

Лит.: Шевченківська енциклопедія. – Т. 2. – К., 2012.

Закревська Софія Олексіївна (1796, за ін. – 1797, с. Березова Рудка Пирятин. р-ну Полтав. обл. – після 1865) – укр. російськомовна письменниця. З дворян. Навчалася в Катеринському ін-ті (Петербург, 1806 – 1813). Жила переважно в с. Лемківці (теп. Яготин. р-н Київ. обл.) та в Березовій Рудці, деякий час (1849-50) у Петербурзі. Друкув. в журн. «Современник», «Отечественные записки», «Финский вестник». Твори З. значною мірою автобіографічні: романи «Письма совоспитанниц» (1837), «Институтки» (1841), «Креницы» (1847), повість «Ярмарка» (1843), в яких відтвор. переважно укр. світ, побут, багатий етногр. матеріал. Твори З. були прихильно оцінені тогочас. критикою, в т. ч. В. Белінським. З. була знайома з Т. Шевченком, познайомилася в с. Мойсівка (теп. Драбів. р-н) на балах у Т. Волховськ. 1843 р., зустрічалася з ним також 1845-46 рр. в Лемківці та Березовій Рудці. З. – сестра П. та В. Закревських. Була знайома з Є. Гребінкою, М. Маркевичем, О. Стороженком та ін.

Лит.: Укр. літ. енциклопедія. – Т.2. – К., 1990; Шевченківська енциклопедія. – Т. 2. – К., 2012.

Закруткін Віталій Олександрович (14/27.03.1908, Феодосія – 9.10.1984, стан. Кокчетавська Ростов. обл., РФ) – рос. письменник і літературознавець, канд. філол. наук із 1936 р. Закінч. екстерном Благовещен. педін-т (1932), в 1936-41 завідував каф. рос. літ. в Ростов. пед. ін-ті. Учасник Другої світ. війни. Автор романів «Біля моря Азовського» (1946), «Плавуча станиця» (1950, Сталін. премія), «Сотворіння світу (кн. 1-3, 1955-78, Держ. премія СРСР, 1982), повістей «Академік Плюшов» (1940), «За високим тином» (1948), «Матір людська» (1969), низки оповідань, нарисів, кіносценаріїв. Написав ряд

літературозн. досліджень за творч. О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Шолохова, а також статей про укр. л-ру – «Олесь Гончар» (1964), «Художник і народ» (1969, про народність творч. Т. Шевченка), «Пам'яті Андрія Малишка» (1973) та ін., театральн. рецензій, зокр. на виставу п'єси уродж. Черкащини О. Корнійчука «Богдан Хмельницький» (1939) та ін.

З. бував на Черкащині

Тв.: Закруткин В. Избранное. – Т. 1 – 3. – М., 1986; Матір людська. – К., 1974.

Лит.: Укр. літ. енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990.

Залеський Юзеф Богдан (14.02.1802, с. Богатирка, теп. Ставищенськогор-ну Київ. обл. – 31.03.1886, м. Вільпре, побл. Парижа, Франція) – польський поет, представн. «української школи» в польській л-рі. Народився в сім'ї економа, зростав в укр. середовищі, називав себе «козацьким сином». 8-літнім лікувався й мешкав у сільського знахаря на Канівщині (бл. 1,5 роки). 1812-20 рр. навчався в школі при катол. монастирі в Умані. 1820 переїхав до Варшави. Учасник польск. повстання 1830-31 р., 1832 емігрував до Франції. З. – один із засновн. «Слов'янського товариства» (1835). Окремі твори напис. укр. мовою. Романтич. поезії З. створ., за мотивами укр. нар. пісень та істор. дум («Дума. З пісні українського народу», 1826; «Третій штурм Ставищ», 1828; «Русалки» і «Чайки (Спів запорожців при поверненні з морського походу Конашевича)», об. – 1829). Природа й історія України відображ. в поемах «Золота дума» (1836), «Дух степу» (1836), «Збараський похід» (1839). З. – автор поетич. збірок «Поезії» (1838), «Поезія» (1841), «Поезії» (1841-42 т.1-2), «Поезії» (1851, т. 1-4), «Поезії» (1855, т.1-2). Критика відзначала народну мелодику і красу віршів З., який у свій час «давав зразок використання української народної творчості у пейзажній і медитаційній ліриці». Така якість поезії З. проявилася ще в ранніх творах козацької тематики, в т. ч. пов'яз. тематично з Черкащиною («Думка гетьмана Косинського», «Думка Мазепи» та ін.). Послугуючись фолькл. формою, З. послідовно оминав антишляхетські мотиви нар. творч., слова протесту проти польськ. гнобителів. Ідеалізував давню Польщу та нібито щасливу в її кордонах Україну. Укр. козаків зображ. як вірних лицарів Речі Посполитої: «а все-таки основна тенденція пісень Залеського остає однакова: Україна для Польщі!», «От ті-то дві струни: бог, а радше католицька містика – і Україна, а радше її невідривна приналежність до Польщі – були тою живою силою, укритою в кришталевім слові Богдана Залеського...» (І. Франко). З. прихильно ставився до Т. Шевченка, називав його «побратимом», присвятив вірші «Тарасова могила», «Тарас Шевченко», «До Шевченка, про його «Гайдамаки». З. просив його прококуватим тепер з могили «вічний з ляхами мир» в ім'я б-би проти спільного ворога – «козацького та лядського людоджерця-царя». Історич. поеми Т. Шевченка З. сприймав критично. Зі свого боку Т. Шевченко шанобливо ставився до творів З., захоплювався пластикою й колоритом його поезії.

Тв.: Залеський Ю. Б. Тарасова могила // Зеров М. Твори: У 2 т. – Т. 1. – К., 1990.

Лит.: Укр. літ. енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990; Шевченківська енциклопедія. – Т. 2. – К., 2012; Франко І. Юзеф Богдан Залеський // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 27. – К., 1980; Мануйкін О. О., Поліщук В. Т. З літопису духовного єднання. – Ч-си, 1993; Ромашенко Л. Богдан Залеський і Черкащина // Холодний Яр. – 1998. – ч. 8.

Залеська Марія-Юлія (вересень 1831, с. Медведівка Чигирин. р-ну – 10. 04.1889, Варшава) – польська письменниця. Займалася самоосвітою, отримала добрі педагогічні, природничі та літ. знання. 1855 р. (з чоловіко-лікарем С. Залеським) переїхала до Немирова, 1857 – до Кам'янця-Подільського, 1867 р. – до Варшави. Літ. дебют З. – п'єса «У хаті й на вулиці»; писала невеликі комедії зі щоден. життя (зб. «Сніпок», образок-одноактівка «Дар бабуні», комедії «Дядечко з-за моря», «Права жінки»). У 1870 р. З. співпрац. з варшав. часописами «Родинна хроніка», «Домашній опікун», «Вік», «Зоря», «Колоски». З 1880 р. виступала як редактор «Родинних вечорів». Написала низку творів для дітей: зб. «Мандрівка по небу і землі», «Образ свята рослинного», «З країни чарів», «Іскорки», «Останні іскорки», «Веселі зуби», «Бабусині казки», повість «Канікули Янка і Зосі», твори «Пригоди молодого

мандрівника в Татрах», «Пригоди молодих мандрівників»). Широку популярність мали белетризовані, наук.-популяр. бесіди «Вечори у четвер».

Тв.: Залеська М. Незгода королевичів (перекл. з польськ. Л. Ромащенко) // Відродження. – 1998. – №6.

Лит.: Ромащенко Л. Родом із України // Відродження. – 1998. – № 6.

Залигін Сергій Павлович (23.11/6.1913, с. Дурасовка, теп. Баршкортостан, РФ – 19.04.2000, Москва) – рос. письменник, Герой соц. праці (1988). Закінч. (1988) Омський с/г ін-т, канд. тех. наук з 1948. Працював агрономом, інженером-гідротехн., завідував кафедрою Омськ. с/г ін-ту. В 1986 – – голов. ред. журн. «Новий мир». Автор зб. оповід. «Оповідання» (1941), «Північні оповідання» (1947), «Млинці» (1963) та ін., повістей «Свідок» (1956), «На Іртиші» (1964) та ін., романів «Стежки Алтаю» (1962), «Солона Падь» (1967-68, Держ. премія СРСР), «Комісія» (1975), «Після бурі» (кн. 1-2, 1980-85), багатьох публіц. статей і нарисів з еколог. (зокр. щодо ідеї повороту течії сибірських рік), економ. та ін. проблем. Окремі твори З. укр. мовою серед інших перекладав уродж. Городищини Григорій Кулінич.

Тв.: Залигін С. Стежки Алтаю. – К., 1965; Солона Падь. – К., 1976; Після бурі. – кн. 1-2. – К., 1989.

Лит.: Укр. літ. енциклопедія. Т. 2. – К., 1990.

Залізняк Максим Ієвлевич (бл. 1740, с. Медведівка (ін. – с. Івківці) Чигирин. р-ну – р.і місце см. невід.) – січовий козак, керівник національно-визвольного руху 1768-69 р. – Коліївщини. Походив із родини селянина. Після смерті батька записався козаком, наймитував у козацьких зимівниках, на рибних і соляних промислах. 1767 р. повернувся в рідний край. 3 червня 1768 р. після козацької ради в Холодному Яру очолив повстанське військо. Загони З. оволоділи Медведівкою, Жаботином, Смілою, Черкасами, Корсунем, Каневом, Богуславом, Кам'яним, Бродом, Лисянкою, Уманню. За свідченнями документів, З. рішуче виступав проти виявів жорстокості з боку повстанців. Заарештов. 7 липня 1768 р. рос. військами (разом з І.Гонтою). Відправлений на каторгу до Нерчинська (нині – Читинська обл. Р. Ф.). З. став героєм історичних пісень («Максим козак Залізняк», «максим козак Желізняк з славного Запорожжя», «В неділеньку пораненько», «Ой Максиме Залізняцький»), легенд і переказів («Гайдамаки в Умані», «Перебування Максима Залізняка в Черкасах»), багатьох літературних творів: «Гайдамаки» Т.Шевченка, «Останні орли» М.Старицького, «Коліївщина», «Колії» М.Глухенького та ін. В урочищі Холодний Яр росте тисячолітній дуб Залізняка, під яким, за легендою, відпочивав ватажок Коліївщини.

Тв.: Історичні пісні. – К., 1961; Легенди і перекази. – К., 1983; Старицький М. Останні орли: Іст. повість з часів Коліївщини. – К., 1968 та ін.

Лит.: Енциклопедія історії України. – Т. 3. – К., 2005; Лаврінченко Н. Максим Залізняк (Факти. Міфи. Зображення). – К., 2012. – 80 с.

Залізнячка – село Катеринопільського р-ну, яке виникло у XVIII ст. Поблизу З. виявлено поклади бурого вугілля. Назва походить від *залізниці*, яка проходить поруч. У З. народився прозаїк і літературознавець Василь Лисенко.

Лит.: Гончаренко В. Черкащина в легендах та переказах. – Ч-си, 2006.

Заліське (до другої пол. XVIII ст. – Юзефівка) – село Тальнівського р-ну. Розташов. на невеликій річці Машкиболоті (притока Гірського Тікича), за 18 км. від райцентру. Засноване в 2-ї пол. XV ст. трьома козацькими родинами, які вибрали місце *за лісом*, щоб не потрапляти на очі татарам, оскільки поруч проходив Чорний шлях. Село спочатку мало вигляд окремих хуторів, за прізвищами господарів яких пізніше стали зватися кутки села. Перша згадка датується 1760 р. В першій пол. XIX ст. перейменов. на Юзефівку на честь посесора Юзефа Владчевського, а потім знову його перейменували нібито на честь другого посесора Заліського. Поблизу З. виявл. залишки поселень трипільської та черняхів. культури. У З. народилися краєзнавець і літературознавець Володимир Хоменко, поетеса Тамара Костецька.

Лит.: Гончаренко В. Черкащина в легендах та переказах. – Ч-си, 2006.

Залка Мате (справж. – Бела Франкль) (23.04.1896, с. Матольч, Угорщина – 11.06.1937, м. Уеска, Іспанія; 1979 прах перевезено до Угорщини) – угор. письменник. Навч. в гімназії, комерц. училищі, пішов добровольцем на військ. службу. Учасник Першої світ. війни. У червні 1916 під Луцьком поранений і потрапив у рос. полон. Лікувався в Київ. госпіталі, був у таборі військовополон. на Далекому Сході. Захопився більшовизмом, став активн. учасн. громадян. війни на боці червоних, посідав різні командні посади в т. зв. інтернаціон. підрозділах: партизанів у Сибіру, у складі Першої кінної тривалий час воював на терит. України (Запоріжжя, Київ, Житомирщина, Крим, Катеринославщина тощо). Мав бойові нагороди. Після демобіліз. (1923) працював на дипломатич., парт. і радян. роботі, тривалий час проживав у с. Білики на Полтавщині. У травні 1936 р. З. в складі делегації угор. письм. (Бела Іллеш, Антал Гідаш, Шандор Гергей, Фрідеш Карікаш) відвідав Черкаси: «Той день, здавалося, складався з коротких годин: все гостям цікаво, а часу обмаль. Відвідали Соснівку – тоді одну з кращих у республіці здравниць, уважно розглядали експонати краєзнавчого музею, слухали розповідь про історію Черкас, визвольну боротьбу під проводом Б. Хмельницького. Увечері сотні черкасців прийшли на літературний вечір у Пролетарський парк над Дніпром... Мате Залка читав уривок з роману «Добердо»... Невдовзі вони побували в Каневі. Уважно слухали розповіді працівників музею, і велич безсмертного Кобзаря все повніше відкривалася їм...» (Л. Степанов). З. залишив запис у книзі відгуків музею. Під іменем Пауля Лукача в 1936 р. З. потрапив до Іспанії, де брав участь у війні республіканців із франкістами як командир інтербригади генерал Лукач. Загинув у бою під Уескою. Літ. творчістю З. зацікавився з юних літ, писав антивоєнні опов. («Янош – солдат», ін.), алегор.-пацифіст. драму «Єрусалим» (1917) та ін. Друкувався з 1924 р. на стор. радян. (в т. ч. укр.) та угор. емігрантської преси. Твори З. автобіографічні, їм властива лірична тональність, лаконічність викладу. Багато творів присвятив темі громадян. війни й пореволюційним подіям, які осмислював із позиц. комун. ідеології: опов. «Хижак», «Німий», «Бунт», «Стрибок з трамваю», «Бомбіст», «Яблука» та ін., повість «Село за туманами» (1931); ряд творів пов'яз. з Україною (пов. «Генерал», 1930; роман «Комети повертаються» – 1936, незакінч., та ін.). У романі «Добердо» (1936) звучить викриття імперіаліст. війни. З. підтримував творчі зв'язки з укр. письм., в т. ч. з уродж. Черкащини Ю. Смоличем, пов'яз. із Черкащиною С. Голованівським. Серед перекладачів творів З. укр. мовою уродж. Уманщини Антон Хуторян та уродж. Монастирища Олена Пархомовська.

Тв.: Залка М. Добердо. Роман. Оповідання. – К., 1985.

Лит.: Укр. енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990; Герасимова Г. Мате Залка і Україна // Дніпро. – 1987. – № 6; Сорокопуд І. Мате Залка в Кобзаревому краї // Черкас. правда. – 1971. – 24 квітня; Степанов Л. Наш угорський друг // Черкас. правда. – 1978. – 27 серпня.

Замлинська Людмила Анатоліївна (не встан.) – поетеса, прозаїк. Пише укр. і рос. мовою. З. – авторка зб. віршів «Душа на папері» (2000) та зб. «жіночої прози» «Обретение Адама» (2000). Домінантна поетич. і прозових текстів З. – інтимний «жіночий» світ ліричної (ліро-епічної, рефлексивної) героїні, твореної в образі «я». Проза виразно й органічно психологізована, інтелектуальна, з виразною мірою іронічності й самоіронічності. Структурована міні-розділами повість «Обретение Адама» є своєрідною сповіддю сучасної, вдумливої, емансипов. жінки. Багато місця в ліриці та прозі З. займає еротика («Еротичний цикл» у поетич. збірці, прозова збірка), виписана доволі майстерно.

Тв.: Замлинська Л. Душа на папері. Поезія. – Ч-си, 2000; Обретение Адама: Женская проза. – Ч-ссы, 2000.

Замовляння (нар. діалектні назви – **заговори, заклинання, закликання**) – жанр словесного фольклору у ф-мі усталених висловів, речитативних, переваж. віршованих тирад, що супроводжують магичні дії, рухи їх виконавців – знахарів (від «знати»), відьом чи відьмаків (від давн. «відати» – знати), чарівників, ворожбитів, шептух тощо і виражають їхнє бажання вплинути на природу, на людину та її стосунки з довкіллям у певному напрямку (доброму чи злому). Первісною основою З. були обрядові, магичні дії, імітаційні рухи, можливо, без слів. Пізніше словесний супровід стає головним, набуває самот. значення.

Основний зміст З. складає звернення до якоїсь вищої сили, яка б дарувала щось бажане, перелік різних причин хвороб і частин тіла, через які вона ввійшла в недужого і через які з наказу знахаря повинна вийти. Порівняння, побаж., наказ у З. часто поєдн. з т. зв. формулою неможливого – заклику до дії, яка ніколи не може здійснитися, і тим самим буде досягнуто бажаний результат. У розмаїтті тем З. виокремл. три визначніші групи: *господарські* (на добрий урожай, приплід худоби тощо), *лікувальні* (від переляку, кровотечі, кашлю і т.д.) і *дівочі* (жіночі) «приворотні». З колишн. З. походять форми-вітання, побажання (добрий день, будьте здорові тощо), а також дитячі пісеньки-примовки «Іди, іди, дощику» і под. На Черкащині фольклорист Галина Корнієнко запис. З. в с. Чорна Кам'янка Маньків. р-ну («Як молодий місяць настане...»), в с. Яснозір'я («Про Семена Золота», «Замовленіє крові», «Зілля збирала на Семена Золота»), в с. Байбузи Черкас. р-ну («Як кров замовляти», «Од колочок», «Од зубів», «Від уроків (від лихих очей)». «Від уразу», «Од крикливців», «Від бешихи», «Од пристріту», «Переполох» та ін.). Серед записувачів З. – пов'яз. із Черкащиною М. Драгоманов, М. Комаров, П. Чубинський. З. використ. у своїх творах укр. письм., в т.ч. пов'яз. із Черкащиною М. Гоголь, М. Старицький (історико-пригод. проза) та ін.

Тв.: Українські замовляння. – Укл. М. Москаленко. – К., 1993; Корнієнко Г. Замовляння // Родовід. – 1991. – №2.

Лит.: Українська фольклористика. Словник-довідник. – Укл. С. Чернопиский. – Тернопіль, 2008; Новикова М. Прасвіт українських замовлянь // Українські замовляння. – К., 1993.

Замулко (Замулко-Дюбуше) Наталія Йосипівна (16.11.1948, с. Прохорівка Канівського р-ну) – поетеса, прозаїк, перекладач, публіцист. Походить із селянської родини. Середню освіту здобувала в школах Прохорівки, Золотоноші, Черкас. Працювала в м. Павлодарі (Казахстан). Закінч. Москов. Акад. праці та соціальних відносин (1980). У 1983-89 очолювала Черкас. обл. відділення Комітету захисту миру. Пише укр. і рос. мовами. Віршує зі шкільн. літ. Входила до обл. літ. об'єднання. 1989 р. виїхала до Франції, де 1992 закінч. ун-т у м. Пуатьє (франц. мова та л-ра). Викладала в Технолог. ін-ті м. Шательро (Франція), з 1993 займалася перекладацькою роботою в одній із компаній м. Тьйонвіль і працювала експертом-перекладачем у м. Пуатьє. З. – авторка зб. поезій «Ділюся словом» (1988, «книжка в книзі» «Ранкові вікна»), «Березнева заметіль» (1990), «Берег пам'яті» (1998), «Билет на французкий корабль» (2003, укр., рос.), «Лелеки рідної землі» (2004), книги «Чужа нація» (2012), числен. публ. у періодиці України, Росії (журн. «Странник»), Франції. «Що приваблює в її віршах? Щирість. Прагнення досягнути світ людини, зрозуміти себе в огроми простору й часу. Але цей пошук не зв'язаний чіткою логікою. Це швидше фіксація інтуїтивного відчуття, блукань у пошуках... У поезії Наталі Замулко чується відгомін драматичної історії України, прочитується сповідь сивого Дніпра про його минуле і сьогочасне, визріває почуття провини перед майбутніми поколіннями за сплюндровану землю. Спостерігаємо перепади настрою ліричної героїні, передається відчуття таємничої нерозгаданості і невичерпності людини як світу» (В. Біленко). У збірках З. визначаються темат. цикл громадян. лірики («Україна», «Чигиринські дзвони»), незрідка закорінені в «черкаську історію» (триптих «Черкаські дзвони», вірші «Прощай, Маліївко!», «Живи, мій болю», «Розмова з рікою дитинства Дніпром» та ін.), цикл віршів «Слово» про значимість і вагу слова (слів) у різних інтерпретаціях, цикл інтимних поезій «Благослови, таланте мій, любов», «Любов». У низці віршів звучать інонаціон. мотиви («З литовського зошита», ностальгійні нотки у «французьких» поезіях). З. віддає перевагу класич. версифікації, хоч трапл. й вірші модерної форми. Окремі поезії З. стали піснями («Ой, не лети, лебідонько» та ін.). Окрему стор. життя З. складає проза: есеї, статті, писані переваж. рос. мовою. Їхня худож. вартість нижча за поезію. З. інколи поверт. до Черкас.

Тв.: Замулко Н. Березнева заметіль. – К., 1990; Берег пам'яті. – Ч-си, 1998; Билет на французский корабль. – Ч-ссы, 2003; Лелеки рідної землі. – Ч-си, 2004.

Лит.: Забудський І. Ранкові вікна // Черкас. правда. – 1989. – 8 квіт.; Захарченко В. Як боляче з Україною вдалині від України // Черкаси. – 1994. – 22 липня; Шевченко Л. Наталія Замулко – життя і слово (передм.) / Замулко-Дюбуше Н. Билет на французский... – Ч-ссы, 2003.

Занадворов Герман Леонідович (1910, Перм, РФ – 5.03.1944, с. Вільхове, теп. Ульяновського р-ну Кіровогр. обл.) – рос. письменник. Із 1934 р. мешкав в Україні, працював журналістом. Учасник Другої світ. війни: під час окупації організував і очолив підпільну групу «Червона зірка», яка діяла у Вільховому й довкруги, у т. ч. на терит. західної Черкащини. З. – автор низки опов. («Колискова», «Молитва», «Увертюра» та ін.), які ввійшли до зб. «Вітер мужності» (1967) і «Щоденника розстріляного» (опубл. 1964), в яких відтворив злочини фашистів і б-бу з ними.

Тв.: Занадворов Г. Ветемужества. – Пермь, 1967.

Лит.: Укр. літ. енциклопедія. – Т. 2. – 1990.

Занд Жорж (1804-76) – франц. письменниця. Див. – Санд Жорж.

Заньковецька (справж. – Адамовська) Марія Костянтинівна (23.07/4.08.1854, с. Заньки, теп. Ніжин. р-ну Чернігів. обл. – 04.10.1934, Київ) – укр. актриса і театр. діячка. Нар. арт. УРСР (1922). Походила з небагат. дворян. родини з козацьк. коренями. Навч. в приват. училищі в Ніжині та приват. пансіоні в Чернігові. Пізніше брала уроки в Петерб. консерваторії. Брала участь в аматор. спектаклях і концертах (Чернігів, Ніжин, Бендери). Дебютувала 27.10.1882 р. на сцені першого укр. професійн. театру під орудою М. Кропивницького (роль Наталки в п'єсі «Наталка Полтавка» І. Котляревського) Працювала в укр. театр. кол-вах М. Кропивницького, М. Старицького (уродж. Черкащини), П. Саксаганського та ін. Гастролювала в багатьох містах Рос. імперії. Активно вплинула на розвит. укр. драматургії й театру. Востаннє вийшла на сцену 15.12.1922. Зіграла багато ролей, найкращі з них – Наталка («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Галя, Ярина («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Олена, Оксана, Зінька (в драмах М. Кропивницького), Катря («Не судилось» М. Старицького) та ін. З. побувала з гастролями й на Черкащині в складі трупи Ф. Светлова. «В Черкасах тоді існував «Театр Ярової». В приміщенні цього театру відбулись чотири гастролі талановитої артистки. 7 квітня 1914 р. М. К. Заньковецька грала роль нещасної Софії в драмі І. К. Карпенка-Карого «Безталанна», 9-го – Зіньки в п'єсі «Дзвін до церкви скликає, та сам у ній не буває», 10-го – роль Наталі в драмі Панаса Мирного «Лимерівна». Глядачі з захопленням вітали видатну актрису... З Черкас трупа Светлова виїхала в Смілу. Тут 16 квітня 1914 року в будинку «сінематографа» з участю М. К. Заньковецької поставлена п'єса «Глитай, або ж павук». Вистава пройшла з величезним успіхом» (М. Комарницький). Сміляни піднесли артистці вітальний адрес. Є відомості, що З. планувала гастролі в 1903-04 рр. у Черкасах і Золотоноші (невідомо, чи відбулись) і що З. побувала в Черкасах іще раз – у 1917 р.

Лит.: Пільгук І. Марія Заньковецька. – К., 1978; Комарницький М. Гастролі М. К. Заньковецької на Черкащині // Черкас. правда. – 1960. – 7 серпня.

Замирайло Віктор Дмитрович (1868, м. Черкаси – 1939, Ленінград) – художник, книжковий графік. Змалку виявив хист до малювання. З 13-літнього віку – учень Київ. рисувальної школи М. Мурашка, де отримав ґрунтовну підготовку; захопився графікою франц. Г. Доре, дружив із М. Врубелем. У 1886-х розписував Володимир. собор у Києві. 1895 р. З. перебрався до Москви, а 1904 р. оселився в Петербурзі, де став помічником М. Реріха. З поч. 1900-х З. захопився книжковою графікою, ілюстрував «Російські казки», збір. О. Афанасьєвим, твори М. Лермонтова, М. Гоголя, пізніше з його малюнками вийшли «Пригоди Гуллівера» Д. Свіфта, «Жакерія» П. Меріме, «Боги жадають» А. Франса, «Вуглекопи» Е. Золя та ін. З. зробив велику к-сть ілюстрацій для дитячих журналів і багато книжкових обгорток високої мистецької якості. З. створив своєрідний стиль обкладинки та оригінальний орнамент для неї.

Лит.: Зленко Г. Нетлінне. – Одеса, 1968.

Записки – 1) Літ. жанр, що склався в кін. XVIII – 1-й пол. XIX ст.; прозовий твір, у якому розповідь ведеться від першої особи у вигляді записок, нотаток. За способом викладу

З. близькі до щоденника, мемуарів, подорожі, але наявність фабули та композиц. набл. З. до повісті чи роману: форму З. мають твори пов'яз. із Черкащиною Є. Гребінки («Записки студента»), М. Гоголя («Записки божевільного»), Марка Вовчка («Записки причетника»), а також твори уроджен. Черкащини І. Кулика («Записки консула») та Олекса Кобця-Варави («Записки полоненого») тощо. 2) «Записками» називали в XIX ст. деякі літ. журнали, альманахи, збірн. («Записки о Южной Руси» П. Куліша, де вміщ. немало м-лу, дотичного до Черкащини, та ін.). 3) Збірники наук. праць, які видають наук. установи та ВНЗ: зокр. в 1950-60-х рр. публікувалися «Наукові записки Черкаського педінституту»; підзаголовок «Наукові записки кафедри» мали перші випуски наукового щорічника каф. укр. літ. і компарат. Черкас. ун-ту «Літературознавство. Фольклористика. Культурологія». Важливими в укр. культурі л-рі стали збірники у формі З. – «Записки о Южной Руси» у 2 кн. (1857-58), «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (ЗНТШ) (1892 – дотепер, із перервами), в яких публікув. немало авторів із Черкащини й немало вміщ. м-лів, дотичних до Черкащини.

Лит.: Укр. літ. енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990; Шевченківська енциклопедія. – Т. 2. – К., 2012.

«Записки Наукового Товариства імені Шевченка» (ЗНТШ) – видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові (з 1897 – орган його істор.-філос. і філол. секцій). Поява «Записок НТШ» в наук. контексті тогочас. України тісно пов'яз. із заснув. і становл. Наук. т-ва ім. Шевченка. Виходили 1892-1937. До його започтакув. 1892 р. великих зусиль доклав пов'яз. із Черкащиною О.Кониський: «... усім нам треба, щосили є, і перш за все, дбати про «Записки». Ви тільки зауважте, яка се важлива річ!.. Вага її на всю пришість!..» (3 листа 1893 р. до М.Дикарева). У 1894-1913 ред. ЗНТШ був пов'яз. із Черкащиною М.Грушевський, який посутньо розширив видання (за його ред. з'яв. 110 томів: 5-116). За оцінкою І.Крип'якевича, період редакторства М.Грушевського – «це найсвітліша доба в розвитку Товариства». Окупація Галичини більшовиками припинила вихід ЗНТШ. Відновл. вид. 1947 р. в Зах Європі, зокр. за редагув. уродж. Чигирин, історика Б.Крупницького. Із кін. 1940-х до кін. 1980-х окремі вид. томів ЗНТШ формували укр. науковці з Європи, Америки, Австралії. Відновл. випусків ЗНТШ у Львові – рубіж 1990-91 рр. (том 221). На поч. 2003 вийшло друком 245 томів. На стор. ЗНТШ публікувалися найзначніші дослідж. з різних наукових галузей україністики (історії, археології, етнографії, фольклористики, л-ри тощо), зокр. широкий спектр м-лів про життя і творч. Т.Шевченка, діяльн. Б.Хмельницького, М.Максимовича та ін. пов'яз. із Черкащиною; активними авторами ЗНТШ були пов'яз. із Черкащиною М.Грушевський, В.Доманицький, С.Єфремов, Ф.Матушевський, О.Кониський, Б.Крупницький, М.Левитський, А.Яковлів, Х.Ящуржинський та ін.

Лит.: Укр. літ. енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990; Бібліографія Записок НТШ: Том 1. – ССXL. – 1892 – 2000. – Львів, 2003.

Заповідники (на Черкащині) – територія, архітектурна споруда чи ін. об'єкт, який має природну, історичну, культурну цінність і охороняється державою. На Черкащині, багатій історією та культурою, є кілька З., а саме: Шевченківський національний заповідник (м. Канів), створ. за Постановою Ради Міністрів УРСР №287 від 21.11.1989 р. на базі існуючого Канів. держ. музею-заповідника Т.Г.Шевченка; Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка» (села Моринці, Шевченкове, Будище Звенигород. р-ну, Вільшана – Городищенського р-ну), створ. 2006 р. Постановою Каб. Міністрів України на базі державного заповідника; Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» (м. Чигирин, села Суботів, Стецівка, Медведівка, урочище Холодний Яр), створений 7.03.1989 р. як державний, а 23.09.1995 р. надано статус Національного; Кам'янський державний історико-культурний заповідник (м. Кам'янка), створений Постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.95 р. № 541 на основі розташов. у Кам'янці літ.-мемор. музею О.С.Пушкіна та П.І.Чайковського, пам'яток декабристського руху та ін. об'єктів; Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник (місто Корсунь-Шевч., селище Стеблів, села Квітки, Виграїв), створ. відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України

від 8 лютого 1994 року №79 на основі музею історії Корсунь-Шевч. битви, історич. музею, літ.-мемор. Музею І.С.Нечуя-Левицького та ін. об'єктів; Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів» (між селами Трахтемирів і Григорівка Канів. р-ну), створ. у 1994 р. рішенням Черкас. обл. ради згідно з Постановою Каб. Міністрів України; заповідник «Трипільська культура» (с. Легедзине Тальнів. р-ну), створ. у травні 2009 р.; Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань», створ. Постановою Каб. Мін. України 18.04.2005 р. в м. Умань Черкас. області. Створення та діяльн. більшості З. на Черкащині пов'язані (більшою чи меншою мірою) з літерат. персоналіями чи/і подіями.

Лит.: [До 60-річчя Черкаської області] // Корсунь. – 2014. – 17 січня.

POLISHCHUK Volodymyr Trokhymovych,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Chair of the Department
of Ukrainian Literature and comparative studies Bohdan Khmelnytsky
National University at Cherkasy
e-mail: kaflit@ukr.net

*Одержано редакцією 14.01.2016
Прийнято до публікації 08.02.2016*